CUM ESTE CU PUTINȚĂ ARTA CREȘTINĂ?*

Ion Militaru

Un titlu cum este cel de față poartă o marcă evidentă kantiană și este inspirată din "Critica rațiunii pure", lucrare apărută în 1781 cu un rol hotărâtor pentru cum aveau să evolueze de acum înainte disciplinele teoretice umaniste, inclusiv estetica și obiectul ei, arta. Punând întrebarea de mai sus: Cum este cu putință arta creștină? și transferând întrebarea lui Kant din locul ei de origine în cel estetic și artistic nu se orientează interpretarea de față exclusiv spre arta creștină lăsând să se înțeleagă că o altă artă, una hindusă, islamică și păgână nu pot fi cercetate printr-o asemenea grilă și că, deci, întrebarea lui Kant își limitează valabilitatea și valoarea exclusiv la teritoriul creștin. Întrebând cum este cu putință arta creștină, implicit întrebăm cum este cu putință arta, oricare artă, și cum este cu putință arta în aplicațiile ei particulare, ca artă creștină, păgână sau de alt fel. Accentul va fi lăsat să cadă, finalmente, pe ultima parte, adică pe arta în aplicațiile sale.

Deci: cum este posibilă arta creștină (diferența dintre posibil și **cu putință** este insignifiantă). În planul culturii noastre ea este, totuși, făcută de către Constantin Noica. Preferința lui, explicată în virtutea unei intenții de dovedire a capacității limbii române de a-și transpune în planul ei marile cuvinte din filosofia lumii, este pe deplin acceptabilă. În intenția materialului de față o asemenea disociere poate fi neglijată, și este posibilă o asemenea artă? Nu mai trebuie subliniat aici interesul derivat față de artă și față de creștinism. Întrebând: cum este cu putință o artă creștină, o facem, se pare, menținându-se la o anumită distanță și față de artă și față de creștinism. O artă creștină este o artă care face rabat și de la creștinism și de la artă. Interesul față de artă este un interes față de artă ca artă și interesul față de creștinism este interes față de creștinism ca creștinism. Impuritatea adusă de noțiunea "artă creștină" trebuie văzută și elucidată (admițând că există conștiința impurității inerente ei) în mixtura inerentă, scoasă la iveală de nivelul prim al limbajului. Limba spune: artă creștină, arătând că este vorba despre ceva combinat, un plus între ceva și altceva, uzul limbii părând să facă neproblematică o asemenea folosire. Numai că ceea ce în practica limbii pare ceva garantat și corect, din punctul de vedere al gândirii poate să nu mai fie astfel. Cu alte cuvinte, în ciuda limbii, este posibil să fi descoperit o ruptură, o separație între nivelul limbajului și cel al gândirii. Limba nu expune întotdeauna gândirea, iar gândirea nu merge întotdeauna pe calea deschisă prea comod de către limbă.

Se verifică o astfel de situație în cazul de față? Este arta creștină ceva evident la nivelul limbajului și inexistent la nivelul gândirii. Întrebarea poate fi făcută nepotrivită prin aducerea în discuție a exemplelor. Nu numai că o artă creștină există dincolo de limbă. Ea are chiar o istorie, adică o lume din care pot fi smulse exemple fără număr. Există, luate din lumea istoriei, exemple de monumente subsumate artei creștine, biserici, catedrale, texte etc. Nu trebuie avansat prea mult în această direcție a exemplificărilor pentru necesitățile demonstrației. O artă creștină există și este posibilă. Psihologic, cel care aduce în discuție istoria, indispus, poate întoarce răspunsul la întrebarea (ca o pedeapsă a acesteia): cum este posibil să te întrebi asupra artei creștine în condiții de dubiu existențial?!

Este timpul acum, după scurta digresiune introductive, să expunem argumentele care pledează în favoarea caracterului problematic al artei creștine. Arta creștină nu este ceva de la sine și bine asigurat. Ea nu s-a născut cu și prin ușurința cu care s-a născut arta în genere. Deși nici pentru artă nu există cale simplă de naștere, caracterele dificile ale producerii sale sunt infinit multiplicate în varianta sa de artă creștină.

Originar, adică la originea celor două realități puse aici să facă o uniune, între artă și creștinism (artă și religie în sens mai larg) nu există nimic, mai nimic, comun. Dacă există între ele ceva comun, atunci elementul comun nu poate fi altul decât recunoașterea de fiecare în parte a faptului că nu poate fi asimilată de cealaltă. Cum se petrece acest refuz reciproc, această distanțare și respingere? Ce este la baza lor încât să facă puțin probabilă, mai mult improbabilă, apropierea și comuniunea? Este vorba de principii divergente, de principii care, în virtutea rigorilor inerente, fac imposibilă o artă creștină, după cum la fel fac un creștinism artistic. Planul expunerii mele nu este altul decât de a prezenta câteva dintre trăsăturile acestor principii în virtutea cărora arta creștină este ceva greu de susținut, chiar împotriva naturii inițiale a rațiunii care le prezidează.

* Textul de față reprezintă conținutul unei comunicări prezentate în cadrul Simpozionului "Arta creștină în Oltenia", organizat de Secția Etnografie a Muzeului Olteniei.

Dar să procedăm didactic. Mai întâi, există un caracter problematic ţinând de prezenţa unei confuzii, a unei ambiguităţi în însuşi cuvântul de artă. Deşi estetica circumscrie cu exactitate domeniul artei, în practica limbii (de astă dată practica limbii se va însoţi cu o anumită inadvertenţă care ţine de practica gândirii) arta înseamnă ceva restrictive. Estetica numeşte prin artă întregul artei, toate genurile de artă de la pictură şi sculptură, încheind cu muzica şi poezia. Totuşi, nu de puţine ori, când spunem arte, ne gândim prioritar la artele plastice. Artele ar desemna pictura, sculptura, basorelieful. Pentru muzică, literatură etc., se face precizare aparte. Mai mult, folosim expresia "artă şi literatură" chiar fără a mai observa confuzia logică.

De această confuzie internă a artei nu are cum să nu se resimtă arta în aplicaţiile sale, arta ca artă creştină în cazul nostru. Desigur, nu vreau să arăt că tensiunile funciare prezente la izvoarele artei creştine şi-ar avea originea în această, până la urmă, măruntă eroare de limbă şi înţeles a cuvântului. Totuşi, este simptomatică pentru cursul ulterior al acesteia.

Inventariind distanţele care separă arta de religia creştină, apare, la început, diferenţa datei de naştere. Cronologia semnalează date de apariţie diferite pentru cele două. Creştinismul este o religie care a apărut în primii ani ai mileniului I. Faţă de el, arta are o vechime care, cu uşurinţă, numără câteva milenii. Existenţa acestui decalaj istoric nu poate să nu se repercuteze şi în diferenţe de altă natură. De la diferenţa cronologică (este posibil ca diferenţa cronologică să nu fie o diferenţă de natură, să fie doar o diferenţă accidentală, psihologia secolului XX, de exemplu, în virtutea faptului că s-a născut în secolul XX nu este radical diferită de psihologia antichităţii, diferenţa dintre ele nefiind de natură, ci de grad) se poate trece la o diferenţă mai profundă. Între creştinism şi artă este o diferenţă cauzală şi una de scop, adică teleologică.

Cauza care a prezidat naşterea artei nu este una şi aceeaşi cu cea care a prezidat naşterea creştinismului. La fel, scopul (este prea dificil de semnalat aici diferenţa dintre scop şi cauză în interiorul celor doi termeni) care explică raţiunea artei nu este unul şi acelaşi cu scopul care explică raţiunea creştinismului pentru natura umană. Ambele, scopul şi cauza, în apariţia artei şi creştinismului, aparţin explicaţiei care vizează principiul însuşi. Orice principiu nefiind astfel de înţeles decât prin apelul direct la cauză şi scop.

Diferenţa de principiu între cele două poate fi ilustrată prin invocarea unui text antic, un text din Platon. Vechimea textului şi apartenenţa sa este elocventă pentru semnalarea faptului că diferenţele şi tensiunea dintre cele două îşi are o percepere anterioară datei de la care ele au fost puse să comunice prin forţa anumitor circumstanţe istorice, susceptibile şi de anumite devieri şi justificări artificiale. "... nu trebuie - spune Platon în dialogul de bătrâneţe, "Parmenide" - să îngădui gândului să rătăcească în câmpul celor deschise văzului învârtindu-se în jurul lor, ci trebuie să-l îndrepţi către cele ce pot fi cuprinse prin cuget."

Sensul interdicţiei de aici trebuie întregit cu un adaos pe care, este adevărat, Platon nu îl face imediat, el subînţelegându-se, totuşi. Nu trebuie să îngădui gândului să rătăcească printre cele deschise, făcute, adică prin văz, dar - şi acesta este adaosul! - nu trebuie nici văzului să-i fie îngăduit să rătăcească printre cele deschise gândului, văzul trebuind să fie orientat spre cele de văzut, spre lumea vizibilă deci prin urmare, şi văzul şi gândul trebuie să rămână fiecare în lumea sa, în lumea pentru care ele au fost făcute, nu trebuie să treacă pragul dincolo de lumea lor, într-o lume care nu le-a fost destinată şi pentru care nu au fost făcute. Dacă totuşi trecerea este făcută, nu este de aşteptat decât răul. Interdicţia nu este o interdicţie divină, nu este o interdicţie de natură, adică ontologică.

Văzul trebuie să rămână pentru lumea celor de văzut, iar gândul pentru lumea celor de gândit. Platon nu descrie aici consecinţele încălcării interdicţiei. Lumea greacă a făcut-o, şi nu de puţine ori. Cultura greacă abundă în descrieri ale încălcării legii, în descrieri ale hibrisului, ale amestecului de lucruri care nu erau făcute să fie amestecate.

Văzul este, în citatul lui Platon, paradigmă pentru artă. Gândul este paradigmă pentru divin. Platon va da chiar el un exemplu pentru ce este de făcut atunci când cele două se amestecă, când văzul pătrunde în lumea celor de gândit, în lumea divinului, procedând la asimilarea acestuia în termen de văz. Cei responsabili de un asemenea hibris sunt poeţii. În "Republica" este deja notoriu tratamentul la care Platon îi supune pe poeţi. Având exemplul poeţilor greci, al lui Homer şi Hesiod, ştiind, aşadar libertăţile pe care aceştia şi le-au luat în descrierea zeilor greci, Platon aruncă un blam general asupra poeziei, a artei în genere. Acuzarea se formulează astfel: zeii descrişi de poeţi, cu toată grija şi atenţia, nu vor fi altceva decât zei mundanizaţi, lumiţi, aduşi la condiţia umană, relativizaţi, micşoraţi. Regimul divinului se spulberă ori de câte ori umanul îi stă în preajmă. Platon se prevalează în "Republica" de exemplul unor zei puşi de poeţi, de Homer mai mult decât alţii, să joace meschine roluri umane. Lor le-ar fi proprie, după spusele lui Homer,

beția, adulterul, invidia, gelozia, toată cohorta de sentimente descrise, după regulile oricărei morale, drept sentimente reprobabile.

Concluzia lui Platon, impecabilă sub raport logic, este: arta trebuie cenzurată, poeții trebuie alungați din cetate. Lor le este de preferat menținerea zeilor. Între artă și religie este de preferat ultima.

În fine, putem trece la creștinism și raportul său cu religia. În esență, religia creștină se definește ca o religie a spiritului pur, o religie spiritualistă. Dumnezeu creează lumea prin cuvânt, iar atunci când o blesteamă o face tot prin cuvânt. Tot prin cuvânt (prin judecată) mântuie lumea. Ceea ce este dincolo de această lume este o viață a spiritului, a sufletului și a inimii. Calea prin care omul poate să îl cunoască pe Dumnezeu este o cale a inimii. Nicăieri în acest raport esențial dintre Dumnezeu și om nu-și află rostul văzul și auzul. Sprijinul pe văz și auz este condamnat constant. Calea prin care omul solicită apariția divinului în condiții obișnuite, adică în condiții în care omul să se prevaleze de ochi și de urechi este blamată mereu. Divinul este dincolo de posibilitățile noastre de percepție, este transcendentul absolut. În calitatea lui de a fi dincolo de ce dau ochii și urechile noastre, divinul nu poate fi perceput. "Transcendentul este amorf" se spune. Nu are formă pentru că forma aparține lumii noastre, este un semn al finitudinii. "... **configurația este o barieră, o mărginire și, de aceea, absolutul, nemărginitul nu poate fi configurat sau mărginit.**" În condiția de transcendent, Dumnezeu este nereprezentabil. El este absolut, adică absolutul. Este el însuși, mai presus de posibilitățile noastre de înțelegere. Precauția de seamă pe care o putem lua față de divin este recunoașterea deplinei sale tautologii. Dumnezeu este el însuși. Orice altă definire îi este inadecvată, **unilaterală, restrictive, exclusivă, negând în acest fel absoluitatea, atoatecuprinderea și pătrunderea principiului divinității.**" "Sau, dacă se insistă mai departe pentru o înțelegere a divinității ea se poate servi de teologia negativă a lui Dionisie Aeropagitul."

Acesta ar fi, conform unei scheme din filosofia lui Hegel, Dumnezeu în el însuși. Dată fiind imposibilitatea de a-l reprezenta, este ușor de înțeles interdicția "Decalogului": "**Să nu-ți faci chip cioplit.**" Interdicția va fi reluată de câteva ori. Poate fi deci vorba despre o veritabilă "**imagine interzisă.**"

Se poate avansa mult pe calea descrierii divinului în termini de inefabil, mister, noumen etc. Oricât se va păstra descrierea de drept "... **un chip cât mai impalpabil cu putință**" aducându-se de argument prezența reală a lui Dumnezeu și vorbindu-se de **"Chipul slavei Domnului/.../ ca un foc mistuitor**" nu se va avansa prea mult în cunoașterea divinului. Mai mult, rămânerea la un Dumnezeu inefabil, noumen, este, din punctul de vedere al artei, inutilizabilă. Arta, arta plastică, nu are ce face cu un **Dumnezeu-noumen**, cu un **Dumnezeu inefabil**, cu un **Dumnezeu misterios**. Pictura nu poate reprezenta inefabilul, sculptura nu poate reda **noumen**-ul. Nici măcar muzica nu poate înainta cu success în "**descrierea**" unui astfel de Dumnezeu. Arta își condiționează obiectul prin acceptarea unor condiții mundane. De-mundanizarea lumii, desființează obiectul din punct de vedere al artei. Întreaga problemă care se pune este următoarea: cum să faci din divin obiect al artei, păstrându-l însă ca divin? Aparent, așa ceva este o imposibilitate. În acest punct se pune problema salvării artei în fața divinului.

Filosofiile de care arta s-a apropiat pentru a-și lua din ele sugestii de lucru nu pot fi **filosofiile apofatice**, nici **filosofiile noumenale**, kantiene, sceptice sau de altă culoare. Marile filosofii au părut de aceea artei complet inutilizabile. Artele plastice nu au ce să obțină din urmărirea atentă a lui Kant, a lui Pseudo-Dionisie sau a altora înscriși pe aceeași linie (Rudolf Otto, de exemplu, kantian în marginea conceperii lui Dumnezeu, adică a conceperii acestuia drept lucru în sine, opus **fenomenului**, și care nu poate fi cunoscut pentru că ceea ce poate fi cunoscut este numai **fenomenul**, iar **noumen**-ul este ceea ce nu se manifestă și, prin urmare, nu poate fi cunoscut).

Dumnezeu ca atare, Dumnezeu în sine, în pura lui tautologie, nu poate fi, evident, reprezentat artistic. Cu Dumnezeu într-o asemenea ipostază arta nu are ce face. Ea nu poate reda invizibilul și nici informul. Arta are nevoie de culoare, de formă, de mărime, de expresie etc. Toate acestea nu țin de ființa divină în sine. Dumnezeu nu are nici culoare, nici formă, nici mărime. El este anterior tuturor acestora, le-a făcut el cu putință pe ele, prin urmare nu poate fi descris în limbajul lor. Mărimea, forma, culoarea, sunt create, ele nu pot servi creației. Dumnezeu nu poate fi redat în termini de creatură, el este Creatorul or, în această calitate, arta nu găsește putința redării sale. În afara creației, Creatorul nu poate fi redat. Or, problema este aceasta: cum să redai - din punctul de vedere al artei, evident - Creatorul în termeni de creație, păstrându-i neștirbită demnitatea.

Acesta este paradoxul artei, condiția ei fără ieșire, ca artă religioasă. Pe linia ontologică, deci, Dumnezeu nu poate face obiectul artei, adică Dumnezeu în sine nu poate fi plasticizat.

Ontologicul nu epuizează însă - aici este salvarea artei! - modalitățile noastre de raportare la divin. Mai grav, s-ar putea ca ontological să fie varianta cea mai inutilizabilă, cea mai ineficientă, aici ca și în altă parte. Dacă ontologicul caută ființa în condițiile sale de puritate, de egalitate cu sine, atunci rezultatul nu poate fi altul decât tautologia pură. Ființa este ea însăși! - aici a ajuns, de exemplu, Heidegger, cel care a căutat ființa pe linie strict ontological.

Nu i se adaugă, însă, ontologicului și cosmologicul? Nu este ființa, în cazul lui Heidegger, cea care mijlocește și susține nașterea lumii? Sau: nu este Dumnezeu, Creatorul lumii? Sensul Sfintei Scripturi nu este probabil altul decât de a se face cunoscut un Dumnezeu Creator. Un Dumnezeu care nu creează, care rămâne în contemplarea propriei sale putințe de creație, pe care nu o duce vreodată la manifestare, este un Dumnezeu straniu. El se poate dispensa de creație, după cum și creația se poate dispensa de gândirea lui.

Dumnezeu este Creatorul. El deține deci, din punctul de vedere al omului, un reper pentru a fi gândit. Un Dumnezeu care se manifestă este un Dumnezeu care poate fi reprezentat, plasticizat. Mai mult de atât, în creștinism, Dumnezeu este cel care se întrupează, cel care își prezintă mesajele omului. Pământul, element al creației, poartă în sine marca transcendentului, a divinității care îl constrânge să-i ducă la împlinire destinul, soarta pentru care a fost creat. Pământul mai poartă în sine posibilitatea de a refuza executarea programului divin, de a se elibera și de a se revolta. Pământul poartă în sine deschiderea antidivină, pornirea satanică de a se ridica împotriva Creatorului și de a se supune potrivnicului acestuia. Pământul poate fi plasticizat, are în sine materiile necesare propriei plasticizări. Pământul este infinita posibilitate a artei.

Există momente ale istoriei divine: viața în Rai, alungarea, profeții, îngerii care aduc mesajele divine, aleșii Domnului: Isaac, Moise, Aaron, făpturi create, cu o existență lumească și care poate fi reprezentată. Există apoi întruparea efectivă a lui Dumnezeu, Isus, minunile sale, apostolii, faptele lui Isus, viața sa, părinții săi, moartea sa, mântuirea etc. - toate momente lesne reprezentabile.

Există o istorie lumească a bisericii încărcată de evenimente cu referință obligatorie la divin. Toată această istorie poate fi reprezentată artistic.

În încheiere, nu în orice ipostază a sa, Dumnezeu poate fi reprezentat artistic. Nu poate fi, de exemplu, din punct de vedere ontologic. În calitatea lui de "Cel ce este" - așa cum se prezintă el lui Moise, nu poate fi reprezentat, poate fi, în schimb, reprezentat din punct de vedere cosmologic în calitatea sa de Creator al cerului și al pământului, al văzutelor tuturor și al nevăzutelor.

COMMENT EST-IL POSSIBLE L`ART CHRÉTIENNE?

Dans l`étude "Comment est-il possible l`art chrétienne", on prend en consideration deux problèmes: 1. les conditions de possibilité de l`art en general et, dans ce cas les conditions particulières de l`art chrétienne. Deuxièmement, le problème essentiel a été l`apparente contradiction entre l`esprit chrétien et ses exigencies spirituelles d`une part, l`esprit artistique d`autre part: leur contradiction de début et la conciliation finale.